

Andrzej Gil

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

**Problemy graniczne między sowiecką Rosją i Ukrainą.
Z zagadnień polityki bezpieczeństwa wewnętrznego
Związku Socjalistycznych Republik Radzieckiego
w latach 20. XX wieku**

Abstrakt

Artykuł porusza kwestie wyznaczenia granic wewnętrznych między radzieckimi republikami – ukraińską i rosyjską – w procesie budowy państwa sowieckiego do końca lat 20. XX wieku. Granice między poszczególnymi republikami były nie tylko wyznacznikiem ich zasięgu administracyjnego, ale też elementem budującym bezpieczeństwo wewnętrzne ZSRR tego okresu. Zderzały się bowiem wówczas dwie koncepcje, wynikające z charakteru dyskursu politycznego wokół jego kształtu ustrojowego: jedna opierała się na dawnym, przedrewolucyjnym modelu państwa ściśle scentralizowanego, druga głosiła jego klasowy, a więc ponadnarodowy charakter. Ostatecznie oparto się na zasadzie narodowościowej, chociaż z uwzględnieniem potrzeb ekonomicznych, jak w przypadku Donbasu, podzielonego między Ukraińską SRR i Rosyjską FSRR. Podział wewnętrzny między obiema republikami (z wyjątkiem przekazania Krymu USRR w 1954 roku) przetrwał do końca istnienia ZSRR.

Słowa kluczowe: *bezpieczeństwo wewnętrzne, granice, polityka, Związek Radziecki, Rosyjska FSRR, Ukraińska SRR*

Abstract

The present article is preoccupied with the problem of establishing interior borders between the Soviet Republics – Ukrainian and Russian – in the process of founding the soviet state in the 1920s of the 20th century. The borders between the republics were not only the indicators of their administrative range but at that time, they also constituted an element of the interior safety of the Soviet Union. It was also the time of the clash between two concepts which resulted from a political disco-

urse on the state system: one concept was based on the pre-revolutionary model of a strictly centralized state, the other one favored the class character, and thus – pan-national. In consequence, the national option was chosen, although, as in the case of Donbas, divided between the Ukrainian Soviet Socialist Republic and the Russian Federal Socialist Republic, the economic needs were deeply considered. With the exception of the Crimea Peninsula (handed over to the USSR in 1954), the interior border between the two republics existed till the end of the Soviet Union.

Keywords: *interior safety, borders, politics, Soviet Union, Russian Federal Socialist Republic, Ukrainian Socialist Soviet Republic*

Kwestia granic między narodami ukraińskim i rosyjskim w ramach tworzącego się państwa „robotników i chłopów” była jednym z kluczowych zagadnień, przed jakim stanęły ówczesne władze bolszewickie, zarówno w Moskwie, jak i w ówczesnej stolicy Ukrainy – Charkowie. Praktycznie do końca lat 20. XX wieku problem wyznaczenia granicy między Rosją i Ukrainą absorbował w sposób znaczący i polityczne centrum i ukraińskie władze republikańskie, starające się (częstokroć z przyczyn bardziej prestiżowych niż narodowych) o utrzymanie swojego regionalnego potencjału (Дмитрук, 2013, s. 104-105).

Zauważyć też należy, że problem z wyznaczeniem granic wewnętrznych wynikał z samego charakteru sowieckiego państwa, w którym, zwłaszcza w okresie jego organizacji, toczył się zasadniczy spór między dążeniem do nadania mu albo charakteru klasowego albo narodowościowego. W wymiarze praktycznym przekładało się to na decyzje co do realnego kształtu podziałów wewnętrznych państwa. Zwolennicy odwołania się do zasad klasowych posługiwali się argumentami ekonomicznymi i dążyli do utworzenia samowystarczalnych okręgów gospodarczych, łączących harmonijnie sektor rolniczy, przemysłowy i usługowy. W takim ujęciu nieistotne były wszelkie inne kryteria, jak tradycje historyczne bądź struktura narodowościowa. Z kolei zwolennicy rozwiązań narodowych dążyli do skupienia zasadniczego trzonu każdego nierosyjskiego etnosu w zwartej jednostce terytorialnej (na różnym poziomie organizacji: w republice związkowej, republice autonomicznej lub w regionie autonomicznym), odwołując się przy tym do ich dziedzictwa polityczno-kulturowego. Ostatecznie zwyciężyła koncepcja etniczna (bazująca na znanym bolszewickim hasle Rosji carskiej jako „więzienia narodów”), ale – z różnych zresztą względów – była ona trudna do zrealizowania i budziła szereg napięć i problemów. Decydującym jednak czynnikiem była postawa

władz centralnych, dążących – wbrew przekazowi oficjalnej propagandy – do odtworzenia centralistycznej formy władzy w Rosji bolszewickiej, a później w ZSRR. W takim ujęciu problem granic wewnętrznych praktycznie nie istniał, gdyż miały one charakter tylko formalny, bowiem polityka sowieckiego państwa nakierowana była w rzeczywistości na budowę hierarchicznej struktury zarządzania, gdzie poszczególne elementy składowe pozbawione zostały jakiegokolwiek autonomii. Odnosiło się to zresztą nie tylko do ZSRR jako całości, ale i do poszczególnych republik związkowych, które naśladowały centralne rozwiązania i były faktycznie swego rodzaju „Związkiem Radzieckim w miniaturze” (Кульчицький, 2006-2007, s. 685-691).

W procesie zdobywania władzy i wykuwania się wizji przyszłego państwa sowieckiego bolszewicy musieli odnieść się i do prób powołania własnej państwowości przez Ukraińską Centralną Radę, która dążyła równolegle do tworzenia zasadniczych jej zrębów i zdefiniowania obszaru, który uważała za jej przynależny. W Trzecim Uniwersale (7/20 listopada 1917 roku) Komitet UCR w Kijowie proklamował powstanie Ukraińskiej Republiki Ludowej i, zgodnie z zasadą przynależności narodowej, ogłosił, że: „Do terytorium Ukraińskiej Republiki Ludowej należą ziemie, zasiedlone w większości przez Ukraińców: Kijowszczyzna, Podole, Wołyń, Czernihowszczyzna, Połtawszczyzna, Charkowszczyzna, Katerynosławszczyzna, Chersońszczyzna, Tauryda (bez Krymu). Ostateczne ustalenie granic Ukraińskiej Republiki Ludowej, co do przyłączenia części Kurszczyzny, Chełmszczyzny, Woroneższczyzny i przyległych guberni i obwodów, w których większość ludności jest ukraińska, będzie postanowione zgodnie ze zorganizowaną wolą ludu” (Верстюк та ін., 1996, s. 400). Zauważyć należy, że poza horyzontem UCR (aż do listopada 1918 roku) pozostały ziemie zamieszkałe przez ludność rusińską (w tym także posiadającą tożsamość ukraińską) w Galicji (wschodniej i częściowo zachodniej) oraz w północnych, górskich powiatach dawnych Węgier i Rumunii. Obszary te znalazły się częściowo w polu oddziaływania Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej, a później – w zupełnie innych okolicznościach – Galicyjskiej Republiki Rad. Na początku lat 20. XX wieku ostatecznie znalazły się w granicach Polski, Czechosłowacji i Rumunii (Кучабський, 2015, s. 137-169). Podział ten został uściślony u schyłku istnienia Ukraińskiej Republiki Ludowej i nigdy nie wszedł w życie. Jego autorem był Mychajło Hruszewskij, przewodniczący UCR i pierwszy prezydent URL. Zgodnie z tym podziałem terytorium Ukrainy składało się z 32 ziem, których nazwy po części nawiązywały do przeszłości tego regionu (Сергійчук, 2003, s. 119-120).

Bolszewicką odpowiedzią na inicjatywę władz w Kijowie było proklamowanie 12/25 grudnia 1917 roku w Charkowie Ukraińskiej Ludowej Republiki

Rad, dnia 20 marca 1918 roku połączonej z Doniecko-Krzyworoską Republiką Radziecką w jedną całość (Шабельников, 2013, s. 147-151). Formalna niezależność tego „państwa” od sowieckiej Rosji została przyjęta w dniu 28 grudnia 1920 roku, kiedy to podpisane zostało porozumienie nazwane „związkową robotniczo-chłopską umową pomiędzy Rosyjską Socjalistyczną Republiką Radziecką i Ukraińską Socjalistyczną Republiką Radziecką”. Umowa ta podtrzymywała fikcję istnienia niezależnego, radzieckiego państwa ukraińskiego aż do utworzenia dwa lata później Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i przyjęcia kursu na tzw. „korenizację”, czyli politykę obdarowania poszczególnych narodowości swego rodzaju kulturą autonomią (Єфіменко, 2012, s. 302-314).

Problem wyznaczenia granic między radzieckimi Rosją i Ukrainą pojawił się wraz ze zmianami ustrojowymi w samych Niemczech i ewakuacją ich wojsk ze Wschodu. Obecność niemiecka na południowo-zachodnich obszarach imperium rosyjskiego była konsekwencją zawarcia pokoju brzeskiego (9 lutego 1918 roku) i spowodowanych w jego rezultacie przemian politycznych na tych ziemiach, zwłaszcza po upadku Ukraińskiej Republiki Ludowej i powstaniu Państwa Ukraińskiego hetmana Pawła Skoropadskiego. Za zgodą Kremla 28 listopada 1918 roku w miejscowości Sudża (gubernia kurska) powstał Tymczasowy Robotniczo-Chłopski Rząd Ukrainy na czele ze znanym rewolucjonistą Jurijem Piatakowem (skądinąd zdecydowanym przeciwnikiem ukraińskiej autonomii). Rząd ten podjął temat wyznaczenia rzeczywistej granicy z Rosją już kilkanaście dni po swoim sformowaniu (11 grudnia 1918 roku), ale sprawa ta nie została wówczas podjęta przez moskiewskie centrum. Obszarem spornym były południowe powiaty guberni kurskiej i woroneskiej – a zwłaszcza biłohorodski i hrajworoński. Sprawa ta stała się przedmiotem specjalnej narady z udziałem przedstawicieli strony rosyjskiej i ukraińskiej, odbytej w Moskwie w lutym 1919 roku. Ostatecznie w dniu 5 marca 1919 roku rząd sowieckiej Ukrainy zatwierdził umowę „O granicy z Rosyjską FSRR”, zgodnie z którą przyjęto zasadę niezmienniania przedwojennych granic guberni, z dwoma wyjątkami – północna część guberni czernihowskiej (cztery powiaty: gliński, starodubski, nowozubkowski i suraski) została przekazana Rosji, natomiast linię graniczną z Krymem poprowadzono przesmykiem perekopskim, dzieląc w ten sposób dorewolucyjną Taurydę na część ukraińską i rosyjską (Єфіменко, 2011, s. 145-153; Дмитрієнко, Маркова, 1992, s. 5; Дмитрієнко, 2004, s. 45).

Nieco wcześniej, 15 lutego 1919 roku, wydzielono z guberni katerynosławskiej dwa powiaty – bachmucki i słowianoserbski – i utworzono nową gubernię – doniecką – ze stolicą w Ługańsku (Верменич, 2004, s. 448). Ob-

szar ten – wraz z większą częścią całej Ukrainy – od czerwca do grudnia tegoż roku znajdował się pod władzą „białego” generała Antona Denikina. Zlikwidował on dotychczasowy podział administracyjny, dzieląc i decentralizując zdobyte ziemie na trzy obwody: kijowski, charkowski i noworosyjski (Деникин, 1991, s. 190-191; Буравченко, 2004, s. 335; Дмитрієнко, 2003, s. 123).

Po ponownym zajęciu Ukrainy przez Armię Czerwoną w końcu 1919 roku bolszewicy odtworzyli gubernię doniecką, powołując w dniu 4 stycznia tegoż roku Rewolucyjny Komitet Gubernialny pod przywództwem Władimira Antonowa-Saratowskiego. Na swoim pierwszym posiedzeniu w Charkowie Komitet uchwalił, że stolicą guberni będzie (jak i wcześniej) miasto Ługańsk. W toku dyskusji między ośrodkami decyzyjnymi obu republik – rosyjskiej i ukraińskiej, ustalono zarys granic nowej jednostki, grupując w niej wszystkie ośrodki przemysłowe basenu Donu (Шабельников, 2010, s. 166-167). Oznaczało to zmianę koncepcji nienaruszalności granic przedrewolucyjnych jednostek administracyjnych przy wyznaczaniu granic międzyrepublikańskich, bowiem gubernię doniecką utworzono w innym kształcie terytorialnym niż funkcjonowała ona przed Denikinowską okupacją. Początkowo jednoczyć miała ośrodki wydobywczo-przemysłowe, ale w trakcie debaty na forum Ukraińskiej Rady Armii Pracy zdecydowano, że obszar guberni zostanie powiększony – zgodnie z koncepcją samowystarczalności ekonomicznej – o tereny rolnicze.

Niejako równoległe do starań ukraińskich, swoje roszczenia do Donbasu zgłaszali przedstawiciele należącej do Rosyjskiej FSRR guberni dońskiej (dawny obwód Wojska Dońskiego), znajdując spore poparcie w Moskwie. Mimo tych działań Rada Komisarzy Ludowych Ukraińskiej SRR swym postanowieniem z 16 kwietnia 1920 roku „O zatwierdzeniu granic i składu guberni donieckiej” ustaliła kształt terytorialny i podział administracyjny guberni donieckiej (Donbasu), do której, oprócz będących jej trzonem powiatów bachmuckiego i słowianoserbskiego, weszły ponadto (także z guberni katerynosławskiej) powiaty mariupolski, ługański i starobielski, kilka wołości powiatów izjumskiego oraz kupiańskiego (gubernia charkowska), okręg taganroski i szereg stanic okręgów donieckiego i czerkaskiego z obwodu Wojska Dońskiego (Шабельников, 2009, s. 144-145; Єфіменко, 2012, s. 337-346). Gubernia podzielona została na 15 rejonów: alczewski, bachmucki, bokowochrystalski, hryszyński, jenakijewski, kamieński, lisczański, ługański, mariupolski, aleksandrowsko-gruszewski, słowiański, starobielski, taganroski, czystiakowski oraz juzowski, a jej stolicą zostało (od 1 grudnia 1920 roku) miasto Bachmut (obecnie Artemiówsk, nazwany na cześć pierwszego przewodniczącego gubernialnego komitetu wykonawczego Artema – Fiodora Andrieje-

wicza Siergiejewa, znanego rewolucjonisty i działacza bolszewickiego). Pod wpływem tendencji do maksymalnego wykorzystania zależności ekonomicznych oraz lepszego zarządzania, wkrótce (13 grudnia tegoż roku) na drugim posiedzeniu donieckiego komitetu wykonawczego zreformowano podział wewnętrzny guberni, tworząc 10 powiatów: bachmucki, hryszyński, debalcewski, ługański, mariupolski, słowiański, starobielski, taganroski, szachtyński i juzowski (Шабельников, 2010, s. 167-169).

W rozumieniu moskiewskiego centrum wewnętrzne zintegrowanie i zarządzanie przez jeden decyzyjny ośrodek w Charkowie prowadzić miało do maksymalnego wykorzystania potencjału ekonomicznego nowej guberni, która koncentrowała w sobie ogromny potencjał gospodarczy, będąc jednym z największych w Związku Radzieckim lat 20. i 30. XX wieku ośrodków przemysłowych. Także w skali republikańskiej Donbas był najbardziej zurbanizowanym regionem, bowiem (dane na 1926 rok) mieszkańcy miast stanowili ponad trzydzieści procent jego ludności, a w dużej mierze byli to robotnicy wielkoprzemysłowi i ich rodziny (Борысенок, 2005, s. 205-237; Шабельников, 2011, s. 133-134).

Kiedy w 1923 roku rozpoczęto w ZSRR politykę „korenizacji” (emancypacji narodów nierosyjskich), na Donbasie wywołała ona ogromny sprzeciw miejscowej (szybko zmieniającej swą liczebność i strukturę w związku z Nową Ekonomiczną Polityką ludnościową), której ukraińska idea narodowa (nawet w radzieckim wydaniu) była zasadniczo zupełnie obca. Jak oceniano, do kwietnia 1925 roku, kiedy to pierwszym sekretarzem Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Ukrainy (bolszewików) został Łazar Kaganowicz, w południowo-wschodnich guberniach Ukraińskiej SRR „korenizacja” nie osiągnęła żadnych sukcesów, a nawet wywołała poważne reperkusje, prowadzące do wykształcenia się biernego oporu wobec działań centralnych władz (Мартин, 2011, s. 121-122; Алфьоров, 2012, s. 186-196).

Ustalenia te nie zakończyły granicznych sporów między sowieckimi Ukrainą i Rosją, a także Białorusią. Władze w Charkowie podjęły, zgodnie z uznawaną przez nie zasadą etnograficzną, kwestię ludności ukraińskiej w rosyjskich guberniach: kurskiej i woroneskiej, a także na rozległym Kubaniu (Панченко, 1973, s. 67-79). Jeszcze w 1922 roku rząd sowieckiej Ukrainy zwrócił się do swego rosyjskiego odpowiednika z propozycją podjęcia odpowiednich rozmów. Już po powstaniu Związku Radzieckiego, zgodnie z uchwałą Wszzechukraińskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego z dnia 12 kwietnia 1923 roku, w republice rozpoczęto prace nad propozycjami uszczegółowienia przebiegu granic z Rosyjską FSRR i Białoruską SRR. W rezultacie tych starań Komitet Centralny Komunistycznej Partii

(bolszewików) Ukrainy w dniu 26 kwietnia 1924 roku skierował do komitetu Centralnego Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) propozycję uregulowania granicy między trzema republikami zgodnie z faktycznym roziedleniem etnosu ukraińskiego. Aby rozwiązać tę sprawę, Centralny Komitet Wykonawczy ZSRR powołał Centralną Administracyjno-Komisję Terytorialną na czele z przewodniczącym CKW BSR Aleksandrem Czerwiakowem. Komisja skorzystała z pomocy znanego uczonego, akademika Dymitra Bagaleja, autora szeregu prac o osadnictwie ukraińsko-rosyjskiego pogranicza (Багал'їй, 1887; Багал'їй, 1889). Zgodnie z jej ustaleniami Ukraińska SRR zgłosiła pretensje do następujących terenów: z guberni kurskiej – do powiatów: hajworońskiego i biłhorodskiego, części powiatów: sudżańskiego i koroczańskiego, 11 wołości powiatu putywelskiego, 8 wołości powiatu nowooskolskiego, 6 wołości powiatu rylskiego i 1 wołości powiatu obojańskiego; z guberni woroneskiej – do trzech powiatów i z guberni brańskiej – także do trzech powiatów. Z kolei Rosyjska FSRR skłonna była przekazać stronie ukraińskiej jedną wołość z guberni homelskiej i 11 wołości z powiatu putywelskiego guberni kurskiej. Jednocześnie jednak władze rosyjskie wystąpiły z roszczeniami do przygranicznych obszarów z okręgów: czernihowskiego, sumskiego, achtyrskiego i charkowskiego oraz do powiatu starobielskiego, a także do południowo-wschodniej części Donbasu. Ostatecznie Prezydium Centralnego Komitetu Wykonawczego ZSRR przyjęło 16 października 1925 roku uchwałę o uregulowaniu granic Ukraińskiej SRR z Rosyjską FSRR i Białoruską SRR. Do radzieckiej Ukrainy od Rosyjskiej FSRR w części północnej granicy przeszły następujące tereny: z guberni kurskiej – 11 wołości powiatu putywelskiego, część wołości hrajworońskiej tegoż powiatu oraz część wołości muromskiej z powiatu biłhorodskiego; z guberni homelskiej – wołość semeniwska z powiatu nowozubkowskiego; z guberni woroneskiej – wołość trojcka i część wołości urazowskiej z wałujskiego powiatu. Z kolei Ukraina oddała Białoruskiej SRR części rejonów: olewskiego, słowiczańskiego i owruckiego z okręgu korosteńskiego (Шабельников, 2014, s. 18-20; Ладысеў, Брыгадзін, 2003, s. 147-162).

Równolegle rozstrzygnięto spór o wspomnianą wcześniej część Donbasu, co do której podnosiła pretensję gubernia dońska Rosyjskiej FSRR. Jej argumentacja sprowadzała się do konieczności posiadania portu w Taganrogu wraz z jego przemysłowym zapleczem. Aby to uzyskać, administracja guberni dońskiej uciekała się do prawdziwej kampanii społecznej na rzecz przeforsowania swojego projektu, znajdując przy tym wsparcie czynników centralnych. Kampania ta przyniosła pozytywny rezultat, bowiem tą samą uchwałą Prezydium CKW ZSRR z 16 października przyznano guberni dońskiej

Північно-Кавкаського Краю Російської ФСРР 6 реjonów округу таганрогського wraz z Таганрогом oraz 7 реjonów (w całości) i 2 (częściowo) z округу шахтїнського wraz z miastem Шахты (do 1920 roku Aleksandrowsk-Gruszewski) (Галкин, 2007, nr 59, s. 42; Дмитрієнко, Маркова, 1992, s. 7). W trakcie kolejnej reformy podziału administracyjnego Української СРР, w 1923 roku, zamieniono powiaty na округи, a wołosci – na реjony (Сагач, 2010, s. 173-174).

Ustalona w 1924 roku granica między Українською СРР a Російською ФСРР przetrwała do 1954 roku, kiedy to radzieckiej Ukrainie przekazano półwysyp krymski. Była to ostatnia zmiana granicy przed 1991 rokiem. W rzeczywistości radzieckiej lat 70. i 80. XX wieku problem narodowościowy nie odgrywał we wzajemnych stosunkach rosyjsko-ukraińskich większej roli, stąd też i nie było konieczności podnoszenia kwestii ewentualnych korekt granicznych po rozpadzie Związku Radzieckiego w 1991 roku. Zmiany nastąpiły dopiero po jego upadku, kiedy to przed Ukrainą stanęło wyzwanie w postaci integracji ludności jej wschodnich i południowo-wschodnich obwodów z resztą państwa w sytuacji, kiedy polityka ukraińzacji ujawniła istniejące tamże tendencje odśrodkowe, prowadzące w rezultacie do wybuchu konfliktu zbrojnego.

Bibliografia

- Алфьоров, М. А. (2012). „Населення Донбасу у 1920-1926 рр.”. W: *Нові сторінки історії Донбасу. Збірник статей*, кн. 21. Донецьк: Донецький національний університет імені Василя Стуса.
- Багал'їй, Д. И. (1887). *Очерки из истории колонизации степовой окраины Московского государства*. Москва: В Университетской типографии (М. Катковъ).
- Багал'їй, Д. И. (1889). *Колонизация Новороссийского края в первые шаги его по пути культуры. Исторический этюд*. Київ: Типография Г. Т. Ковчакъ-Новицкаго.
- Борысенко, Е. Ю. (2005). Украина и Россия: спор о границах в 1920-е годы. W: Л. Е. Горизонтов (red.). *Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе*. Москва: Институт славяноведения РАН.
- Буравченков, А. О. (2004). Данікіна режім в Україні W: В. М. Литвин та ін. (red.). *Енциклопедія історії України*. т. 2, Г-Д. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Верменич, Я. Б. (2004). Донецька губерня. W: В. М. Литвин та ін. (red.). *Енциклопедія історії України*. т. 2, Г-Д. Київ: Інститут історії України НАН України.

- Верстюк, В. Ф. та ін. (упорядники) (1996). *Українська центральна рада. Документи і матеріали у двох томах*. т. 1. 4 верезня-9 грудня 1917 р. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Галкин, Ю. (2007). *Сборник документов о пограничном споре между Россией и Украиной в 1920-1925 гг. за таганрогско-шахтинскую территорию Донской области*. Москва: ОАО „Шедринская типография”.
- Деникин, А. И. (1991). *Очерки русской смуты*. Москва: „Мысль”.
- Дмирип'єнко, М. Ф. (2003). „Адміністративно-територіальний устрій українських земель: історія, проекти, реальність (XIX – початок XX ст.)”. W: *Проблеми історії України XIX – початку XX ст*, вип. 6. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Дмитрієнко, М. Ф. (2004). „Зміни в адміністративно-територіальному устрої України в 1919-1920 рр.”. W: *Український історичний журнал*, №4. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Дмитрієнко, М. Ф., Маркова, О. Є. (1992). „Адміністративно-територіальний поділ Української РСР з 1917 р. по 80-ті роки XX ст.”. W: *Історико-географічні дослідження на Україні*, №2. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Дмитрук, В. (2013). „До питання про територіальні розмежування між Україною і Росією в складі СРСР”. W: *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*, випуск 7. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Єфіменко, Г. (2011). „Визначення кордону між УСРР та РСФРР (1917-1920)”. W: *Проблеми історії України” факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць*, вип. 20. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Єфіменко, Г. (2012). *Статус УСРР та її взаємовідносини з РСФРР: довгий 1920 рік. Монографія*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Кольчицький, С. (2006-2007). „Утворення СРСР: нові погляди”. W: *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, №15.
- Кучабський, В. (2015). *Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918-1923 роках*. Львів: Дослідно-видавничий центр Наукого товариства ім. Шевченка.
- Ладусеў, У. Ф., Брыгадзін, П., І. (2003). *Паміж Усходам і Захадам: станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (1917-1939 гг.)*. Мінск: БДУ.

- Мартин, Т. (2011). *Империя положительной деятельности. Нации и национализм в СССР, 1923-1939*. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), Фонд «Президенцкий центр Б. Н. Ельцина».
- Панченко, О. (1973). *Розгром українського відродження Кубані*. Лос Анджелос: накладом автора.
- Сагач, О. (2010). „Зміни в адміністративно-територіальному поділі УРСР на початку 20-х рр ХХ ст.”. W: *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*, вип. 4.
- Сергійчук, В. (2008). *Етнічні межі і державний кордон України*. Київ: ПП Сергійчук М. І.
- Шабельников, В. І. (2014). „Етнічні мережі та зовнішні кордони України в умовах адміністративно-територіальних реформ 20-х рр. ХХ ст.”. W: *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]*, серія: історія вип. 215, т. 227.
- Шабельников, В. І. (2009). „Зміни в адміністративно-територіальному поділі Донбасу у 1917-1930-х рр.”. W: *Нові сторінки історії Донбасу. Збірник статей*, кн. 17/18.
- Шабельников, В. І. (2010). „Про виділення Донбасу в єдиний адміністративно-територіальний і економічний регіон України (1919-1921 рр.)”. W: *Нові сторінки історії Донбасу. Збірник статей*, кн. 19.
- Шабельников, В. І. (2011). „Населені пункти в новій системі адміністративно-територіального устрою України в 1920-1930-х рр.: регіональний аспект”. W: *Нові сторінки історії Донбасу. Збірник статей*, кн. 20.
- Шабельников, В. І. (2013). „До питання про утворення Донецько-Криворізької республіки: історико-регіональний аспект”. W: *Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал*, №2. Донецьк: Донецький національний університет імені Василя Стуса.

Correspondence concerning this paper should be addressed to Dr. habil. Andrzej Gil – Professor at The John Paul II Catholic University of Lublin and The State School of Higher Education in Chełm, Poland. E-mail: andrzej.gil@iesw.lublin.pl